

Nigar Katib İBRAHİMLİ

AMEA- nın Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin doktorantı

E-mail: nigar.ibrahimli.91@mail.ru

Orcid ID: 0000-0003-3646-2779

NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİNİN EKSPONATLARININ QEYDİYYATI: "DAXİLÖLMA KİTABI"
(1939-CU İL VƏ 1940-Cİ İLLƏR)

Xülasə

Məqalədə Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin formalaşdırılması prosesində eksponatların qeydiyyat prosesinə diqqət yetirilir. Tədqiqatın əsas mənbəyi kimi 1939–1940-cı illərə aid "Daxilolma kitabı"ndan istifadə edilmişdir. Bu kitab muzeyin ilkin fondlarının yaranma tarixçəsini, eksponatların hansı tarixlərdə təsis edilməsini və hansı prinsiplərlə qəbul edilməsini əks etdirən unikal sənəd kimi müzakirə olunur. Məqalədə bu dövr üçün səciyyəvi olan eksponatlar qruplaşdırılmış şəkildə (ədiblərin şəxsi əşyaları, əlyazmalar, nəşrlər, numizmatika nümunələri və digərləri) ayrı-ayrılıqda təhlil edilir. Araşdırmada sübut olunur ki, muzeyin yaradıldığı ilk illərdə fondların qurulması işləri həm dövlət tərəfindən, həm də ictimai layihələr əsasında həyata keçirilib, qeydiyyat prosesi ciddi sənədləşdirmə prinsiplərinə əsaslanıb. Belə ki, Bu faktlar muzeyşünaslıq sənayesinin mədəni irsinin qorunması və sistemləşdirilməsinin fəaliyyətini əks etdirir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Daxilolma kitabı, muzey eksponatları, fond qeydiyyatı, muzeyşünaslıq, 1939–1940-cı illər.

UOT: 060301

DOI: [https://doi.org/ 10.54414/JHXP7193](https://doi.org/10.54414/JHXP7193)

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin xəzinəsini qoruyub yaşadan məbədlərdən biri də Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyidir. Bu muzey yalnız bir sərgi məkanı deyil, xalqın yaddaşını, sözün seyrini və tarixin izlərini özündə cəmləyən canlı bir mədəniyyət ocağıdır. Onun ilk addımları, yaranma mərhələsi və fondların formalaşdırılması prosesi təkcə muzeyçilik tariximiz üçün deyil, ümumilikdə milli-mənəvi kimliyimiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlvan eksponatların, nadir əlyazmaların və ədiblərin şəxsi əşyalarının qeydiyyatını özündə əks etdirən "Daxilolma kitabı" bu baxımdan əvəzsiz bir sənəd, susan, lakin danışan bir tarixdir.

1940-cı il martın 11-də verilən əmrə Salam Salamzadə, Əzim Əzimzadə (1880–1943), İsmayıl Axundov, Qəzənfər Xəlqov (1898–1981), İshaq Cəfərzadə, Həmid Araslı, Əjdər Ələsgərzadə (1895–1964), Mürsəl Nəcəfov

(1918–1979), Həsənağa (Həsən) Mustafayev (1896–1971), İlya Gerasimoviç Rıjenko (1887–1952), Vadim Nikolayeviç Leviatovun (1905–1963) adları var idi. Qeyd etdiyimiz şəxslər muzeyin ekspozisiyasının toplanması və təşkilində böyük və əhəmiyyətli səy göstərən insanlardır [2].

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ilkin fonduna daxil edilən eksponatlar arasında xüsusilə İran miniatürləri mühüm yer tutur. Muzeyin "Daxilolma Kitabı"nda qeyd olunan ilk nümunələrdən biri 1939-cu ildə qəbul edilmişdir. Həmin il muzeyin kolleksiyasına "İsgəndərnamə" və "Yeddi gözəl" əsərlərinə aid İran miniatürləri əlavə olunmuşdur. Bu qiymətli sənət nümunələri Yüzbaşov adlı şəxs tərəfindən muzeyə təqdim edilmişdir.

Bununla yanaşı, 1939-cu ildə muzeyin fondları daha da zənginləşdirilmiş, müxtəlif dövrlərə və üslublara aid 15-dən çox miniatür eksponat

siyahıya alınmışdır. Bu miniatürlər Nizami Gəncəvinin əsərlərinin təsvir olunduğu illüstrasiyalarla yanaşı, Şərq miniatür sənətinin incə nümunələrini əks etdirən nadir artefaktlar sırasında yer alır. Həmin dövrdə muzeyin kolleksiyasına daxil edilən bu eksponatlar həm Nizami irsinin qorunması, həm də klassik Şərq təsviri sənətinin araşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu miniatürlər zamanla muzeyin daimi ekspozisiyasının bir hissəsinə çevrilmiş, tədqiqatçıların və ziyarətçilərin marağına səbəb olmuşdur. Onların hər biri özündə Nizami Gəncəvi irsinin bədii ifadəsini daşıyaraq, klassik Şərq ədəbiyyatı ilə təsviri sənət arasındakı əlaqəni nümayiş etdirir.

1940-cı ildə Muzeyə Daxil Olmuş Eksponatlar. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin fondlarının zənginləşdirilməsi istiqamətində 1940-cı il xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu dövrdə muzeyin kolleksiyasına bir sıra dəyərli eksponatlar daxil edilmişdir ki, onların arasında tarixi, bədii və numizmatik əhəmiyyətə malik nadir nümunələr yer alır.

Memarlıq və Heykəltəraşlıq Eskizləri:

- Atabəylər sarayının maketinin eskizi (2 ədəd) – naməlum şəxs tərəfindən muzeyə təqdim olunmuşdur.

- Nizami Gəncəvinin heykəlinin konkurs layihəsi – bir çox tanınmış heykəltəraş tərəfindən işlənmişdir. Layihələrin müəllifləri sırasında Manilov, L.A.İlinin, Merabaşvili, Qaryağdı, Sinayski, Dadaşov, Hüseynov, P.Sabsay və Abdürrəhmanov kimi sənətkarlar yer almışdır [1].

- "Mükafatlandırılmış layihələr" müxtəlif devizlər altında təqdim edilmişdir. Bu layihələr arasında "Humanistlər", "Məcnun", "Qızıl açar", "Fərhad", "Fidiy" və "Nizami Gəncəvi" adlı nümunələr xüsusilə seçilmişdir.

Numizmatik Eksponatlar:

Muzeyin sifarişi ilə Paxomov tərəfindən əldə edilən numizmatik materiallar tarixi baxımdan son dərəcə əhəmiyyətli eksponatlar sırasında yer almışdır. Bu nümunələr arasında müxtəlif sülalələrə və dövrlərə aid sikkələr diqqət çəkir:

- Sələfilər sülaləsi – III Antiox dövrünün bürünc sikkəsi.

- Kleopatra dövrü – bayquş təsviri ilə b.e.ə. 125-121-ci illərə aid bürünc sikkə.

- Dərbənd mülkləri – XII əsrə aid mis sikkə.
- Sasanilər sülaləsi – IV Hörmüzün (579-590) dövrünə aid gümüş sikkə.

- Eldəgizlər dövləti – Məhəmməd Cahan Pəhləvinin (1175-1186) dövrünə aid sikkə.

- Abbasilər xəlifəliyi – gümüş dirhəm [1].

Bu eksponatlar muzeyin tarixi və bədii irsinin daha da zənginləşməsinə xidmət etməklə yanaşı, həm də dövrün sənət, mədəniyyət və numizmatika sahəsindəki tədqiqatlarına mühüm töhfə vermişdir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı müxtəlif sənət sahələrində öz əksini tapmışdır. Onun dahi əsərləri yalnız ədəbiyyat sahəsində deyil, həm də təsviri sənət, xalçaçılıq və miniatür sənəti kimi sahələrdə sənətkarlar üçün ilham mənbəyi olmuşdur.

Muzeyin fondlarında qorunan nadir nümunələrdən biri Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsəri əsasında toxunmuş xalçadır. Bu qiymətli sənət əsəri sənətkar Səttar İsmayilov tərəfindən muzeyə təqdim edilmişdir. Xalçaçılıq sənətində Nizami mövzusunun işlənməsi, xüsusilə sürətli xalçalar vasitəsilə onun poetik dünyasının təsviri Azərbaycan xalça sənətində yeni üslub və bədii ifadə formalarının inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Bu xalça üzərində "Xosrov və Şirin" əsərinin əsas ideyaları bədii tərzdə əks olunaraq əsərin süjet xəttini və qəhrəmanların obrazını simvolik və estetik çalarlarla ifadə etmişdir.

Bundan əlavə, muzeyin kolleksiyasına daxil edilən digər qiymətli sənət nümunələrindən biri də Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasının mövzusu əsasında çəkilmiş "Fitnə vərdisin hünərini sübut edir" adlı illüstrasiyadır. Bu əsərin müəllifi tanınmış rəssam Əzim Zeynalovdur. Sənətkar miniatür sənətinin klassik ənənələrini qorumaqla yanaşı, onu modern bədii ifadə vasitələri ilə zənginləşdirmişdir. Əsərdə kompozisiya quruluşu, rəng harmoniyası və qəhrəmanların psixoloji vəziyyətinin dərin təsviri xüsusi sənətkarlıqla təqdim olunmuşdur.

Hər iki sənət əsəri Nizami Gəncəvi irsinin müxtəlif sahələrdə necə əbədiləşdirildiyini və Azərbaycan mədəniyyətinin bu dahi şəxsiyyətin yaradıcılığına göstərdiyi yüksək ehtiramı nümayiş etdirir.

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin kolleksiyasına daxil olan

sənət əsərləri böyük mütəfəkkirin irsinin təsviri sənətdə əksini tapmasının bariz nümunəsidir. Bu eksponatlar Nizami yaradıcılığının dərin fəlsəfi məzmununu və onun əsərlərinin bədii ifadə imkanlarını əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Muzeyin fonduna daxil edilmiş sənət nümunələrindən biri tanınmış rəssam İsmayıl Axundov tərəfindən yaradılmış "Çadralı qadın heykəl kimi" adlı miniatürdür. Bu əsər Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poemasının mövzusunda əsaslanaraq işlənmişdir. Rəssam miniatür sənətinin incə çalarlarını ustalıqla tətbiq edərək, kompozisiyada poetik obrazın dərin məzmununu və dövrün estetik prinsiplərini canlandırmışdır.

Muzeydə qorunan digər dəyərli sənət əsərlərindən biri isə rəssam Baba Əliyevin müəllifi olduğu "Xəstə Nizami və xalq" adlı tablodur. Bu əsərdə rəssam böyük mütəfəkkirin ömrünün son anlarını, onun xalq tərəfindən dərin hörmət və ehtiramla yad edilməsini realist üslubda təsvir etmişdir. Kompozisiyanın emosional ifadəliliyi, rənglərin harmoniyası və obrazların psixoloji dolğunluğu tabloya xüsusi dəyər qatır.

Eyni zamanda muzeyin zəngin kolleksiyasına daxil edilən nadir sənət əsərlərindən biri də Şuşadan gətirilmiş "İran şahzadəsi Bəhmən Mirzə" adlı rəsm əsəridir. Bu əsər məşhur dramaturq və maarifçi Mirzə Fətəli Axundovun qohumu olan İran şahzadəsi Bəhmən Mirzənin portretidir. Şəkil Z.Mədətov tərəfindən muzeyə təqdim edilmişdir və XIX əsrin portret sənətinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Bu eksponatlar Nizami muzeyinin sənət kolleksiyasını zənginləşdirərək dahi şairin irsinin müxtəlif sahələrdəki təsirini nümayiş etdirir və Azərbaycan mədəniyyətinin dəyərli nümunələri kimi elmi tədqiqatçılar və incəsənətsevərlər üçün mühüm mənbə rolunu oynayır.

1940-cı ildə İncəsənət Muzeyindən Daxil Olan Əşyalar və Miniatürlər. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin fondu müxtəlif dövrlərdən və mədəniyyətlərdən gələn qiymətli sənət əsərləri ilə zənginləşmişdir. 1940-cı ildə İncəsənət Muzeyindən muzeyə daxil olan bir sıra nadir əşyalar və sənət nümunələri həm Azərbaycan, həm də digər Şərq mədəniyyətlərinin təsviri sənətinə olan marağı əks etdirir. Bu əsərlər Nizami Gəncəvinin irsinin

daha geniş bir sənət mühiti ilə əlaqələndirilməsini təmin etmişdir.

Bu dövrün əhəmiyyətli eksponatlarından biri "İlan dərisi üzərində yazılan Qurandan surə"dir. Bu əsər Qədim Şərq mədəniyyətinin özünəməxsus və çox mürəkkəb əl işlərindən biridir. Qurandan surənin ilanın dərisi üzərində yazılması, həm estetik, həm də dini mənada xüsusi bir dəyər daşıyır.

Digər maraqlı sənət nümunələrindən biri Əbdürrəhman Caminin "Yusif və Zuleyxa" əsəri üzrə çəkilmiş miniatürdür. Bu miniatür Şərq ədəbiyyatının ən gözəl və mürəkkəb əsərlərindən biri olan bu dastanın təsvirini əks etdirərək dövrün vizual ədəbiyyatını izləyən sənətkarın ustalığını nümayiş etdirir.

Muzeyin kolleksiyasına daxil olan digər bir əsər "İki atlının vuruşması" adlı miniatürdür ki, bu da naməlum bir İran miniatürçüsünə aiddir. Bu əsər döyüş səhnələrinin dinamikasını və mübarizə anlarını vurğulayaraq həmin dövrün sənətindəki epik ruhu və qəhrəmanlıq motivlərini izah edir.

Bundan başqa, "Bəhrəmin əjdaha ilə vuruşması" adlı əsər Nizami Gəncəvinin "7 Gözəl" əsəri üzrə çəkilmiş miniatürlərdən biridir. Bu isə Şərq mifologiyasının və Nizami əsərlərinin əfsanəvi motivlərini sənət əsərində bədii şəkildə təqdim edir.

Firdovsinin "Şahnamə" əsəri üzrə 19 ədəd miniatürün muzeyə daxil olması da əhəmiyyətli bir hadisədir. Bu əsərlər İslam dünyasının ən möhtəşəm epik əsərlərindən biri olan "Şahnamə"nin vizual təfsirini təqdim edir və həmin dövrün miniatür sənətinin yüksək inkişafını göstərir [1].

Bundan əlavə, muzeyə daxil olan "Kitab cildi" və "Güzgü qutusu" kimi sənət əsərləri qədim dövrlərdə əl işləri ilə hazırlanmış bədii əşyaların nümunələrini təmsil edir. "Kitab cildi" göndən düzəlişi ilə hazırlanmışdır və onun üzərindəki ornamentlər və bəzəklər o dövrün bədii tərzini və sənətkarların təfərrüatlara olan diqqətini əks etdirir. "Güzgü qutusu" isə sadə işləməli olub, materialı və üzərindəki əl işləri onun estetik dəyərini artırır.

Muzeyin kolleksiyasına daxil olan başqa bir əsər "Katex qalası vuruşundan qayıdan döyüşçülər" adlı tablodur. Rəssam Tixomirov tərəfindən çəkilmiş bu əsər dövrün döyüş

səhnələrini, qəhrəmanlıq və şücaətini böyük bir müfəssəlliklə təqdim edir.

Son olaraq, "Ədalətli Çin padşahının məclisi" adlı pərdə, İsfahan məktəbinə aid bir əsər olaraq qədim Çin cəmiyyətinin sosial strukturlarını və məclis təşkilatını sənət vasitəsilə izah edir. Bu əsər, Şərq sənətinin ən klassik nümunələrindən biridir və dövrün incəsənət anlayışlarını təmsil edir.

Bütün bu əsərlər, Nizami Gəncəvinin zəngin irsini və Şərq mədəniyyətinin incəsənətini daha geniş bir kontekstdə təhlil etməyə imkan verir. Muzeyin fondunda olan bu dəyərli sənət əsərləri, həm də regionun tarixi və mədəniyyətinə aid dərin anlayışlar təqdim edir.

Azərbaycandan Nizami Gəncəvinin 800 illik Yubileyi Münasibəti ilə Çəkilmiş Əsərlər. Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibəti ilə Azərbaycan tərəfindən çəkilmiş bir sıra əsərlər onun ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki dərin izlərini əks etdirir. Bu əsərlər həm Nizami Gəncəvinin epik dünyasını, həm də dövrünün vizual sənətini özündə birləşdirərək, şairin irsini müxtəlif aspektlərdən təqdim etmişdir.

Yubileyə həsr olunmuş əsərlərdən biri Nizaminin məşhur "7 Gözəl" əsəri üzrə çəkilmiş "Bəhrəmin iki şir arasından tacı götürməsi" adlı illüstrasiyadır. Bu əsər rəssam Əmir Hacızadə tərəfindən yaradılmışdır. İllüstrasiyada Bəhrəmin mübarizəsi və iki şir arasından tacı götürməsi səhnəsi bədii cəhətdən ustalıqla işlənmişdir. Rəssam bu qədim motivi həm dövrün bədii ənənələrinə, həm də Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki qəhrəmanlıq və şücaət anlayışına uyğun şəkildə təqdim etmişdir.

Eyni zamanda "7 Gözəl" əsəri üzrə "Padşahın kənz satılan çin gözəlini alması" adlı ikinci bir illüstrasiya da çəkilmişdir. Bu əsər də Əmir Hacızadə tərəfindən yaradılmışdır və "7 Gözəl" əsərinin diqqətəlayiq süjetlərindən birini əks etdirir. Burada padşahın çinli gözəli alma qərarı əsərin romantik və dramatik təbiətini vurğulayan bir anı təmsil edir. Rəssamın bu əsərdəki ustalıq həm bədii kompozisiya, həm də səhnə görüntüsünün canlılığında özünü göstərir [1].

1941-ci ildə Azərbaycan tərəfindən Nizami Gəncəvinin irsinin təbliği və Azərbaycan ədəbiyyatının dərin köklərinin qorunması məqsədilə müxtəlif sənət əsərləri muzeyə daxil olmuşdur. Bu dövrün mühüm tədqiqat və sənət

nümunələrindən biri Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinə aid illüstrasiyadır. Bu əsərin şeirini və əfsanəsini təsvir edən rəssam Əmir Hacızadə tərəfindən çəkilmiş "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" adlı tabloda Füzulinin və onun təmsil etdiyi bədii dünyanı əks etdirən yüksək sənət nümunəsi təqdim edilmişdir.

Füzuli XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələrindən biri olmaqla "Leyli və Məcnun" əsəri ilə öz dövrünün ən məşhur və təsirli şeirini yaratmışdır. Bu əsər, qəlbən bir-birinə bağlı olan Leyli və Məcnunun dramatik məhəbbət hekayəsini təqdim edir və eyni zamanda Azərbaycan, Fars və Türkcə ədəbiyyatlarının ortaq irsini təmsil edir. Ə.Hacızadə bu bədii əsərin məzmununu və hisslərini özünəməxsus bir şəkildə təsvir edərək, Füzulinin poetik dünya görüşünü vizual olaraq canlandırmışdır.

Əmir Hacızadənin çəkdiyi illüstrasiyada əsərin tragik məqamlarından biri olan Məcnunun Leylinin qəbri üstündəki vəziyyəti təsvir olunur. Bu mənzərə məhəbbət və kədər, ayrılıq və qovuşma mövzularını ön plana çıxarır. Məcnun qəmli bir halda Leylinin məzarı başında vəsf edilir, bu isə əsərin mənəvi təməllərini - sevgini, itirilməsi və ağrısı ilə birləşdirir. Tablo, Hacızadənin bədii üslubunu və məhəbbətin universal xüsusiyyətlərini təhlil etməklə, onun hərəkət və ifadələrlə əlaqəli incə təfsirini nümayiş etdirir.

Bu illüstrasiya o dövrün mədəni və estetik dəyərlərini qorumaq və təbliğ etmək məqsədilə əsərləri toplayan muzeyin ekspozisiyasında mühüm bir yer tutmuşdur. Ə.Hacızadənin əsəri həmçinin Azərbaycan rəssamlıq sənətinin və ədəbiyyatının birləşdiyi və zənginləşdiyi nöqtələri təmsil edir.

Sözügedən illüstrasiyalar Nizami Gəncəvinin "Yeddi Gözəl" əsərinin mənəvi və əxlaqi dəyərlərini, həmçinin şairin əsərlərindəki qəhrəmanlıq, sevgi və mübarizə kimi temaları vizual olaraq təcəssüm etdirir. Əmir Hacızadənin işlədiyi bu əsərlər şairin ədəbiyyatındakı zənginliyi və mədəniyyətə verdiyi töhfələri daha geniş auditoriyaya tanıtmada əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Tarix Muzeyindən Gətirilən Əşyalar (19 Dekabr 1940-cı il). 1940-cı ilin 19 dekabrında Tarix Muzeyindən Nizami Gəncəvinin irsi ilə əlaqədar bir sıra qiymətli əşyalar muzeyə təqdim

edilmişdir. Bu əşyalar həm Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki tarixi hadisələri, həm də Azərbaycan mədəniyyətinin zəngin irsini əks etdirən əhəmiyyətli vizual eksponatlardır. Təqdim olunan eksponatlar tarixi şəhərlər və qalaların tərtibinə aid rəsmlərlə yanaşı, İsgəndərnəmədən ilhamlanmış miniatürlər də daxil olmaqla bir çox diqqətəlayiq əsərləri əhatə edir.

Rəssam Şiblinin tərəfindən çəkilmiş əsərlərdən "Bakı XII-XIII əsrlərdə" və "Qədim Gəncənin qala qapısı" əsərləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu əsərlər hər iki şəhərin müvafiq dövrlərdəki mühüm tarixi abidələrini və memarlığını vizual olaraq bədii şəkildə təqdim edir. Bakı və Gəncənin tarixini, arxitekturasını və dövrün sosial həyatını əks etdirən bu əsərlər həm şəhərin tarixi, həm də bu ərazilərdəki mədəni inkişafın izlərini açıq şəkildə göstərir [1].

Həmçinin "Nardaran qalası", "Qəbələ şəhər qalıqları", "Türbə XIV əsr" adlı əsərlər də bu kolleksiyaya daxil olmuşdur. Bu əsərlər Azərbaycan ərazisindəki qədim qala və şəhər qalıqlarını, həmçinin XIV əsrdən qalan türbələri təsvir edərək həmin dövrün memarlıq ənənələrini və mədəni irsini izah edir. Rəssamın əsərlərində bu abidələrin ətraflı təsviri onların tarixi və mədəni əhəmiyyətini vurğulamağa yönəlmişdir.

İsgəndərnəmə əsərinə aid digər miniatürlər də muzeyə daxil olmuşdur. "Makedoniyalı İsgəndər Bərdə şahı Nüşabənin sarayında" və "İran şahı Daranın öldürülməsi" adlı miniatür Nizami Gəncəvinin bu əsərindəki zəngin və dinamik süjetlərini təmsil edir. İsgəndərin mübarizəsi qalibiyyətləri və onun çevrəsindəki siyasi hadisələr rəssamın əsərlərində ustalıqla bədii şəkildə əks olunmuşdur.

"Makedoniyalı İsgəndərin doğulması" adlı miniatür isə şairin tarixdəki əhəmiyyətli şəxsiyyətləri necə bədii şəkildə təqdim etməsinin nümunəsidir. Bu əsər İsgəndərin doğulmasının tarixi kontekstini, onun əfsanəvi simasını və bu hadisənin dünya tarixindəki əhəmiyyətini təsvir edir.

Təqdim olunan eksponatlardan biri də üstürlab cihazıdır. Belə ki, bu, qədim Şərq astronomiyasının ən mühüm alətlərindən biri olaraq göy cisimlərinin mövqelərini və en dairələrini təyin etmək üçün istifadə olunan mürəkkəb bir astronomik cihazdır. Qurğu qədim dövr astronomlarının göy hadisələrini dəqiq şəkildə izləmək və

göyün müxtəlif istiqamətlərindəki cisimləri müəyyən etmək məqsədilə inkişaf etdirilmişdir. Üstürlab cihazı xüsusilə astronomik enlik və uzunluğu ölçmək üçün ideal bir vasitə olaraq qəbul edilmişdir.

1768-ci ildə hazırlanmış bu nadir və qiymətli cihaz yüksək sənətkarlıq və dəqiqliklə yığılmışdır. Üstürlab həm funksional, həm də estetik cəhətdən əhəmiyyətli bir əsərdir və Şərq astronomiyasının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Cihazın üzərində işləyən usta Cəfər Kirmani və xəttat Əhməd Əfəndinin əsərləri alətin həm funksional xüsusiyyətlərini, həm də bədii cəhətini təyin edən ən vacib amillərdən biri olmuşdur. Cəfər Kirmani bu alətin istehsalında yüksək sənətkarlığını və texniki bacarıqlarını nümayiş etdirmişdir. Onun hazırladığı üstürlab cihazı o dövrün elmi və texnoloji səviyyəsini əks etdirir.

Üstürlab cihazının dizaynı Şərq astronomiyasının yüksək səviyyəli inkişafını və təfəkkürünü əks etdirir. Onun hazırlanmasında istifadə olunan materiallar və işləmə üsulları, elmi cəhətdən dəqiq ölçü vahidlərinin əldə edilməsini təmin etmişdir. Üstürlab həmçinin, astronomiya tarixində bir növ köprü rolunu oynayır, çünki onun vasitəsilə qədim dövrün astronomları daha dəqiq göy cisimləri haqqında məlumatlar toplaya bilmiş və dövrün elmi dünyasına öz töhfələrini vermişlər. Bu cihazın gələcək nəsillərə çatdırılması, həm elmi, həm də mədəni irsin qorunması baxımından son dərəcə vacibdir.

1941-ci ildə Tarix muzeyinə daxil olan əşyalar arasında yer alan "Qriffon" fiquru Sasanilər dövrünə aid nadir və əhəmiyyətli bir arxeoloji tapıntıdır. Bu əsər Sasanilər imperiyasının zəngin mədəniyyətini və sənətini əks etdirən ən qiymətli nümunələrdən biridir. Qriffon qədim Şərq və xüsusilə Sasanilər dövrünün simvolik və estetik dünyasında mühüm rol oynamış, eyni zamanda dövrün mifoloji və dini inanc sistemini təmsil edən bir fiqur olaraq ön plana çıxır.

Sasanilər dövrü (II-IV əsrlər) Şərq mədəniyyətinin ən parlaq dövrlərindən biri hesab olunur. Bu dövrdə həm siyasi, həm də mədəni inkişaf yüksək zirvəyə çatmışdı. Sasanilər müxtəlif mifoloji və simvolik obrazlardan istifadə edərək dövlətin ideoloji və dini təməllərini möhkəmləndirməyə çalışmışdır. Qriffon şərq mifologiyasının əsas elementlərindən biri olan və

müxtəlif dövrlərdə müxtəlif mədəniyyətlərdə qarşılaşılan bir mifik varlıqdır. Bu simvol, ümumiyyətlə, şərq mədəniyyətində qüdrət və müdrikliyi təmsil edir. Təsvir olunan qriffon adətən, şir başlı və qanadlı bir varlıq olaraq, güc, qoruma və mühafizə simvolu kimi qəbul edilirdi. O, Naxçıvan bölgəsində tapılmış və tunc materialından hazırlanmışdır. Tunc qədim dövrlərdə həm bədii, həm də funksional əşyaların istehsalında geniş istifadə olunan bir materialdır. Naxçıvanın zəngin mədəni irsi və arxeoloji tapıntıları həmin dövrün sənətkarlıq və texnoloji nailiyyətlərini əks etdirən əsərlərin tapıldığı bir bölgə kimi əhəmiyyət kəsb edir. Qriffon fiqurunun tuncdan hazırlanması həmin dövrün sənətkarlarının bu materialı işləməkdəki bacarıqlarını və elmi biliklərini nümayiş etdirir. Tuncun dövrün mədəniyyətindəki rolu həm də onun dayanıqlığı və uzunömürlülüüyü ilə əlaqədardır, belə ki, bu materialın möhkəmliyi əsərin zamanla qorunmasına və gələcək nəsillərə çatmasına imkan yaratmışdır.

SSRİ Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutundan Daxil Olmuş Əsərlər. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutu XX əsrin əvvəllərində elmi və mədəni tədqiqatların mərkəzi olaraq Şərq elmləri və mədəniyyəti sahəsində dərin araşdırmalar aparmışdır. Bu institut həmçinin Şərq dilləri, ədəbiyyatları, tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı qiymətli əl yazmalarını və əsərləri toplayaraq dünya elmi ədəbiyyatına böyük töhfələr vermişdir. Şərqşünaslıq sahəsindəki tədqiqatlar zamanı bir çox əsərlər, xüsusilə ərəb, fars və digər Orta Şərq dillərində yazılmış əsərlər müxtəlif dil və mədəniyyətlərə aid olan şərh və tərcümələr muzey və elmi müəssisələrə daxil olmuşdur. Bu əsərlər həm də Şərq ədəbiyyatının zəngin irsini və bu ədəbiyyatın Şərq dünyasında necə qəbul edildiyini dərk etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İlk əsər, Fredericus Spigel'in "Chrestomatia Persia" adlı tərcüməsidir. Bu əsər fars ədəbiyyatının müxtəlif nümunələrini və əsas əsərlərini təqdim edən bir toplusudur. Spigel əsərdə Şərq ədəbiyyatının klassik nümunələrini seçərək bu əsərlərin və mətnlərin təhlilini təqdim etmişdir. Spigel'in "Chrestomatia Persia" əsəri Şərq ədəbiyyatının Avropada daha yaxşı tanınmasına və qiymətləndirilməsinə töhfə vermişdir. Bu

əsər həm də Şərq mədəniyyətinə olan marağı artırmış və Şərq ədəbiyyatının tədqiqinə yeni bir perspektiv gətirmişdir. Spigel'in əsəri həm tarixçilər, həm də ədəbiyyatşünaslar üçün əhəmiyyətli bir qaynaq olaraq qəbul edilir.

İkinci əsər Fredericus Spigel'in "Alexander-sage bei den Orientlen" adlı əsəridir. Bu əsər Şərq dünyasında böyük bir məşhurluq qazanmış olan Aleksandr Makedoniyalı ilə bağlı hekayələr və nağılların toplusudur. Spigel, bu əsərdə Makedoniyalı İsgəndərin həyatını və onun haqqında müxtəlif Orta Şərq və İran ədəbiyyatında mövcud olan hekayələri təhlil edərək onların mədəniyyətlərdəki təsirini və onun təfsirindəki fərqlilikləri ortaya qoymuşdur. Şərqdə Aleksandr hekayələri, xüsusilə "İsgəndərnamə" kimi əsərlərdə özünü göstərmiş və Makedoniyalı İsgəndər, çoxsaylı mifik və həqiqi nağıllarla yüklənmiş bir qəhrəman obrazına çevrilmişdir. Bu əsər yalnız Şərq ədəbiyyatının tarixi ilə deyil, həm də mətnlər arasındakı mədəni mübadiləni təhlil etməklə mühüm bir yer tutur.

Əsərin tərcüməsi olan "Сказание об Александре на Востоке" ("Şərqdə Aleksandrın Hekayəsi") bu nağılların və hekayələrin Şərq dillərində və mədəniyyətində necə formalaşdığını və necə təfsir olunduğunu daha da aydınlaşdırmışdır. Bu tərcümə Şərqdə Aleksandrın obrazının necə böyüdüyünü, fərqli mədəniyyətlərdə necə qəbul edildiyini və onun müxtəlif dillər və regionlarda necə fərqli şəkildə təqdim edildiyini göstərir. Spigel'in bu tərcüməsi həm də həmin dövrün Şərq ədəbiyyatına olan marağı artırmış, eyni zamanda bu mədəniyyətlərin zəngin tarixini və mifik irsini nəzərdən keçirmək üçün mühüm bir mənbəyə çevrilmişdir [1].

1947-ci ildə Daxil Olmuş Əsərlər və Əşyalar:

1947-ci ildə bir sıra önəmli sənət əsərləri və mədəni əşyalar Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyinə daxil olmuşdur. Bu il də Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyini əks etdirən müxtəlif sənət əsərlərinin təqdirəlayiq nümunələri ilə yadda qalmışdır. Həmin dövrdə təqdim olunan əsərlər həm klassik Azərbaycan ədəbiyyatının incəsənətə təsirini, həm də müasir sənətkarların Nizami Gəncəvinin irsinə verdiyi dəyəri nümayiş etdirmişdir.

1947-ci ildə Moskva Stanislavski Teatrından Əziz Şərif tərəfindən muzeyə verilən "Fərhad və Şirin tamaşasının finalı" adlı eskiz Nizami Gəncəvinin məşhur "Fərhad və Şirin" dastanının səhnələşdirilməsi üçün hazırlanmışdır. Rəssam A. Levəşev tərəfindən yaradılan bu eskiz tamaşanın emosional kulminasiya anını vizuallaşdırır. Bu əsər Fərhadın öz sevgilisi Şirinə qovuşmaq məqsədilə qayalıqlardan su gətirmək üçün inşa etdiyi kanalın final məqamlarını əks etdirir. Levəşevin əsəri həm də teatrın vizual dilini formalaşdıran bir sənət nümunəsidir və Nizami Gəncəvinin klassik motivlərini teatr və təsvir sənəti ilə birləşdirərək yeni bir yanaşma təqdim edir.

1947-ci ildə Moskva Şərq Mədəniyyəti Muzeyindən verilən "Nizami Gəncəvinin Portreti" adlı xalça Nizami Gəncəvinin portretinin zəngin və yüksək səviyyədə toxunmuş bir sənət əsəridir. Rəssam Q. Xalıqovun rəhbərliyi altında və toxucu Rəşxəndə Teymurova tərəfindən hazırlanan bu xalça müasir sənətkarlıq ənənələrinə uyğun şəkildə Nizami Gəncəvinin məşhur portretini təsvir edir. Bu xalça həm sənət, həm də tarixi bir obyekt olaraq Nizami Gəncəvinin Azərbaycan mədəniyyətindəki mühüm yerini və onun irsinin qorunmasını təmin edən dəyərli bir əsərdir.

SSSR-in Rəssamlar Fondunun Azərbaycan şöbəsi tərəfindən muzeyə verilən "Büst. Nizami Gəncəvi" heykəli Fuad Əbdürrəhmanov tərəfindən hazırlanmışdır. Bu heykəl Azərbaycan ədəbiyyatının böyük nümayəndəsi Nizami Gəncəvinin bədii obrazını əks etdirən və onun əhəmiyyətini vurğulayan möhtəşəm bir sənət əsəridir. Fuad Əbdürrəhmanovun bu büstü Nizami Gəncəvinin insanlıq və bəşəriyyətə verdiyi töhfələri təmsil etməklə, şairin zəngin irsinin təbliği məqsədini güdür. Bu əsər həm də heykəltəraşlıq sənətinin inkişafını və sənətkarın bədii baxışını gözəl şəkildə nümayiş etdirir [1].

1947-ci il Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyinin zənginləşməsi və həm milli, həm də beynəlxalq sənət və mədəniyyətin müasir təhlilini təqdim edən mühüm bir il olmuşdur. Bu dövr həm Füzuli, həm də Nizami Gəncəvinin əsərlərini vizual sənətdə və heykəltəraşlıqda əks etdirən yeni yanaşmaların inkişafına şərait yaratmışdır. Daxil olan bu

əsərlər Nizami Gəncəvinin irsinin və Azərbaycan ədəbiyyatının davamlı təbliğinə və qorunmasına xidmət etmişdir.

1948-1952-ci illər Arasında Daxil Olmuş Əsərlər və Əşyalar:

1948-1952-ci illər arasında Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyinə müxtəlif sənət əsərləri və mədəni əşyalar daxil olmuşdur. Bu dövr həm Azərbaycan, həm də ümumilikdə sovet mədəniyyəti sahəsindəki inkişafı əks etdirən mühüm bir mərhələni təşkil edir. Həmin dövrün əhəmiyyətli əsərləri və təqdim olunan əşyalar Nizami Gəncəvi muzeyinin kolleksiyasını zənginləşdirərək Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği və qorunmasında mühüm rol oynamışdır.

1948-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasından verilən "Əbül Üla qəsidə oxuyarkən" adlı eskiz Azərbaycan sənətindəki inkişafı və müasir sənətkarların klassik irslə olan əlaqələrini nümayiş etdirir. Rəssam Salman Zeynalov tərəfindən hazırlanan bu eskiz klassik şair Əbül Ülanın qəsidə oxuduğu səhnəni təsvir edir. Əsərdə Əbül Ülanın ifadə etdiyi dərin mənaların və məntiqin sənət dili ilə təcəssüm etdiyi bir an təqdim olunur [1].

1949-cu il - Gəncə Şəhəri Arxeoloji Qazıntıları – Tarix Muzeyindən:

1949-cu ildə Gəncə şəhərində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində tarix muzeyinə təqdim olunan qızıl lövhə üzərində insan silueti həkk edilmişdir. Bu əşya qədim Azərbaycan mədəniyyətinin unikal bir nümunəsidir və tarixçilər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnsan şəklinin əks olunduğu bu lövhə həmin dövrün sənətinin, estetik anlayışlarının və xalqın dini və mənəvi dünyagörüşünün dərinlən təhlilinə imkan verir. Arxeoloji qazıntılardan tapılan bu əşya Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin dərin köklərinə işarə edən əvəzolunmaz bir nümunədir.

1952-ci il - SSSR Rəssamlar Fondunun Azərbaycan bölməsindən verilən əsərlər:

1952-ci ildə SSSR Rəssamlar Fondunun Azərbaycan şöbəsi tərəfindən muzeyə təqdim olunan əsərlər arasında "Azərbaycan yazıçıları 416-cı Taqanroq Diviziyasının Əsgərləri Arasında" adlı tablo və bir sıra dekorativ sənət nümunələri yer alır.

Bu tablo M.Tağıyev tərəfindən hazırlanmışdır və Azərbaycan yazıçıları ilə Taqanroq diviziyasının əsgərləri arasındakı əlaqəni və müharibə dövründəki mübarizliyi təsvir edir. Tablodakı yazıçılar həm də müharibə iştirakçıları arasındakı dostluq və əməkdaşlıq hissiyatı ön plana çıxır.

Digər Daxil Olmuş Əşyalar:

- Səməni: Rəngli yumurta, kiçik ölçüdə kağızdan güllər, xonçalar – Novruz bayramı ilə əlaqəli olan bu əşyalar, Azərbaycan xalqının qədim bayram ənənələrini təmsil edir. Bu elementlər həm də Azərbaycan mədəniyyətinin hər bir dövründə qida və dekorativ sənət ənənələrinin necə birləşdiyini nümayiş etdirir.

- Xalça (Süfrə - Novruz Bayramına Aid): Novruz bayramı ilə əlaqəli olan süfrə xalçası həm də bu bayramın bədii və estetik əhəmiyyətini nümayiş etdirir. Xalça, Novruzun rəmzi olan "yenilik və təzələnmə" anlayışını təmsil edir və Azərbaycan xalçaçılığının yüksək keyfiyyətini və estetik zövqünü əks etdirir.

- Novruz Dekorları (Mütəkkə, Səhəng, Yuxa Yayan, Samovar və s.): Bu əşyalar, Azərbaycan xalqının Novruz bayramında istifadə etdiyi əsas dekorativ elementlərdən biridir. Onlar, həm də bayramın ənənəvi mərasimlərini və xalqın gündəlik həyatını əks etdirir.

1948-1952-ci illərdə daxil olan bu sənət əsərləri Azərbaycanın mədəniyyətinin və tarixinin inkişafını göstərən zəngin bir kolleksiya meydana gətirmişdir. Həmin dövrdə təqdim edilən hər bir əsər Nizami Gəncəvinin irsini və Azərbaycan mədəniyyətinin müxtəlif aspektlərini daha da zənginləşdirərək muzeyin kolleksiyasının müasir sənət, tarix və ədəbiyyat

baxımından dəyərini artırmışdır. Bu dövrün sənət əsərləri, həmçinin Azərbaycanın xalq sənətini və ənənələrini qorumaq və dünya səviyyəsində tanımaq məqsədini güdür [1].

Nəticə. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ilk fond sənədlərindən biri olan "Daxilolma kitabı" (1939–1940-cı illər) təkcə muzey eksponatlarının qeydiyyat cədvəli deyil, eyni zamanda milli ədəbiyyat tariximizin muzey müstəvisində təşəkkül tapmasının ilkin izləridir. Bu kitabda qeydə alınan hər bir eksponat – istər klassik şairin əlyazması, istərsə də dövrünün incəsənət nümunəsi – xalq yaddaşının daşıyıcısı kimi çıxış edir. Muzeyin formalaşmasında çalışan ziyalılının zəhməti və mütəşəkkil yanaşması bu qeydiyyat səhifələrində aydın şəkildə əks olunur. Demək olar ki, bu kitab Nizami Muzeyinin maddi-mədəni irsimizi qoruma və gələcək nəsillərə çatdırma missiyasının ilk rəsmi manifestidir. Bu baxımdan, "Daxilolma kitabı" yalnız keçmişin xatirəsi deyil, həm də gələcəyin möhkəm təməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin Əsas Fondunun "Daxil olma" kitabı: Başlanır: Inv. №1–17.XII.1939, Qurtarır: Inv. №1477–22.IX.1947
2. Академия наук Азербайджанской ССР. Музей Азербайджанской литературы имени Низами. Фонд №25. Опись №3. Единица хранения №1. Книга приказов. Начато: 1.X.1939. Окончено: 31.XII.1940. Хранить 75 лет. На 73 листах, 6б-7а.

Nigar Katib IBRAHİMLİ

Doctoral student of the National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

**REGISTRATION OF EXHIBITS OF THE NATIONAL MUSEUM OF AZERBAIJANI
LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI: "ADMISSION BOOK"
(1939 AND 1940)**

Summary

The article focuses on the process of registering exhibits in the process of forming the National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi. The "Admission Book" of 1939–1940 was used as the main source of the research. This book is discussed as a unique document reflecting the history of the creation of the museum's initial funds, the dates on which the exhibits were established and by what principles they were accepted. The article analyzes the exhibits typical for this period in a grouped manner (personal belongings of writers, manuscripts, publications, numismatic samples, etc.). The study proves that in the first years of the museum's creation, the work of establishing funds was carried out both by the state and on the basis of public projects, and the registration process was based on strict documentation principles. Thus, these facts reflect the activity of the museology industry in the protection and systematization of the cultural heritage.

Keywords: National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi, Admission book, museum exhibits, fund registration, museology, 1939–1940s.

Нигяр Катиб ИБРАГИМЛИ

Докторант Национального музея азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви
НАНА

**УЧЕТ ЭКСПОНАТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ: «КНИГА ПРИЕМА»
(1939 И 1940-Е ГОДЫ)**

Резюме

В статье рассматривается процесс регистрации экспонатов в процессе формирования Национального музея азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви. В качестве основного источника исследования использована «Книга приема» за 1939–1940 годы. Эта книга рассматривается как уникальный документ, отражающий историю первоначального фонда музея, даты создания экспонатов и принципы их приема. В статье анализируются экспонаты, характерные для этого периода, сгруппированные по отдельности (личные вещи писателей, рукописи, издания, нумизматические образцы и др.). Исследование доказывает, что в первые годы существования музея работа по формированию фондов осуществлялась как за счет государства, так и на основе общественных проектов, а процесс учета основывался на строгих принципах документирования. Таким образом, данные факты отражают деятельность музейной отрасли по сохранению и систематизации культурного наследия.

Ключевые слова: Национальный музей азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви, Входная книга, музейные экспонаты, учет фондов, музееведение, 1939–1940 гг.

Daxil olub: 02.11.2024